

LJUBAV HAFIZA ABDULAHA BUDIMLIJE PREMA HARFU

Sead SELJUBAC
Muftijstvo tuzlansko
seljubac@hotmail.com

SAŽETAK: Autor u ovom radu posebnu pažnju posvećuje vezi hafiza Abdulaha Budimlije s harfom. U uvodnom dijelu se osvrće na nastanak te čvrste veze, putem početnog kućnog odgoja i kasnije obrazovanja. Potom, u dva poddijela rada ukazuje na nekoliko vidova konkretizacije Hafizove ljubavi prema harfu. Posebno je obrađen Hafizov boravak u zatvoru i učestvovanje u prepisivanju Mushafa u teškim zatvorskim uslovima, kao i njegovo vlastito prepisivanje Mushafa prije i poslije agresije na Bosnu i Hercegovinu, dok je službovao u Bijeljini i bio muhadžir u Tuzli. Predstavljen je pronađeni primjerak dijela prepisanog Mushafa u zeničkom zatvoru. U drugom dijelu rada autor je ukazao na Hafizovo nastojanje da kroz kaligrafski izraz pošalje dodatnu poruku muslimanima, na umjetnički način, o potrebi poštivanja pisma Kur'an-i kerima.

Ključne riječi: ljubav, Mushaf, harf, kaligrafija

Uvod

Ovaj rad¹ smo naslovili: "Ljubav hafiza Abdulaha Budimlije prema harfu" želeći da, u okviru govora o rahmetli Hafizu, dodatno osvijetlimo tu stranu njegove ličnosti.

Hafiz je tu ljubav imao u svojim genima. Prema njegovom vlastitom svjedočenju, njegova je nena Latifa bila učena i prepisivala je Mushaf. Sve do ovog rata bio je sačuvan jedan primjerak koji se nalazio kod Emina Granova², Hamidovog sina, u Sarajevu. (Budimlija, 2004:9) Naravno da je sve vrijeme provedeno u mektebu i medresi

hafiz Budimlija nastavio razvijati naklonost prema harfovima, bilo da je riječ o kur'anskom pismu ili arebici.

Konkretizacija te njegove iskrene i srčane ljubavi prema pismu kojim je ispisana posljednja Božija objava Kur'ani-kerim išla je u najmanje tri pravca: podučavanje kur'anskom pismu kroz muallimski rad, prepisivanje Mushafa i bavljenje kaligrafijom. Podučavanje kur'anskom pismu je sastavni dio Hafizovog cjeloživotnog misijskog rada i na tom segmentu se nećemo zadržavati.

1. Prepisivanje Mushafa

1.1. Prepis Mushafa u KPD Zenica

Biografski podaci o hafizu Budimliji koje nalazimo u literaturi neizostavno sadrže i dio koji se odnosi na godine provedene u zatvorskim ćelijama od 7. 9. 1949. do kraja 1953. kada je amnestiran. Zatvorsku kaznu je, nakon što je kao "Mladi musliman" osuđen na 10 godina, izdržavao u Tuzli (Štok), Titogradu (Zagorič), Zenici (KPD), na nekoliko radilišta, a jedno vrijeme i u rudnicima Kreka, Bukinje i Lipnica.

¹ Rad je, rezimirano, izložen na okruglom stolu upriličenom u Bijeljini 22. novembra 2022. godine, povodom 100 godina od rođenja hafiza Abdulaha Budimlije.

² Emin Granov (1920-2002) će provesti

gotovo deset godina, nakon 1945. godine, u prisilnom "kućnom pritvoru" krijući se da ga, kao pripadnika "Mladih muslimana", ne uhapse zajedno s ostalima. Nakon toga je hapšen, bio zatvoren dva

mjeseca i pušten. Vidi: Ključanin, Zilhad (1991). *Mladi muslimani – razgovori sa članovima*, Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 40.; Trhulj, Sead (1992). *Mladi muslimani*, Zagreb: Globus, 13.

U sobi br. 13, I odjeljenja KPD-a u Zenici, bio je, kako on tvrdi, zatvoren "sav bosanskohercegovački ešraf – hodže, svećenici, intelektualci i političari." Blizu 120 zatvorenika, poredanih u četiri reda, na golom podu. Među njima su bili, ciljano izdvajamo njihova imena, Derviš-ef. Spahić³, hfz. Mahmud-ef. Traljić⁴ i hfz. Hamid-ef. Muftić.⁵ Na opravci jedne izgorjele zgrade s radionicama u krugu zatvora srest će, između ostalih, i Omer-ef. Nakičevića⁶, te Omer-ef. Okanovića⁷.

U KPD-u Zenica je odmah poslije Drugog svjetskog rata bila tolerantnija

atmosfera u pogledu vjerske literature ali je poslije ustrožen odnos prema knjigama te vrste, molitvenicima i sl. U zatvoru je već bio unesen jedan broj tih knjiga pa "kada se u jednom periodu pojavio veći broj molitvenika, povedena je istraga i ustanovljeno je da je jedna veća količina molitvenika ostala iza rata na tavanima, te da je našla svoj ilegalni put do ljudi koji su ih trebali."⁸ Hafiz, u tom pogledu, tvrdi (2004:81-82) da im nije bilo "dozvoljeno imati vjersku literaturu, a Kur'an nikako, dok su katolički svećenici imali svoje bravijare." Zato

su bili prisiljeni pisati Mushaf rukom. O tom slučaju govori više izvora. Hafizova *Sjećanja* su jedan od njih.

Jedan primjerak u zatvoru prepisanog Mushafa spominje Kasim-ef. Mašić⁹ tvrdeći da je na početku izdržavanja zatvorske kazne imao Kur'an, ali su mu ga kasnije oduzeli, tako da su oni vještii pisanju kur'anskog pisma, prepisali Kur'an u *notešić džepnog formata* iz kojeg su proučili ni on ne zna koliko hatmi.

Hafiz Fadil Fazlić¹⁰ (2006: 70) također o tome govori u svojoj knjizi o hafizima u Bosni i Hercegovini u

³ Derviš-ef. Spahić (1893-1978), poznati bosanski alim iz Pojska kod Zenice, utemeljitelj i muderris tamošnje medrese, uhapšen je 26.2.1947. godine, pod optužbom da je izazvao pobunu i ustanak protiv Narodne vlasti i pokušao omesti izvršenje odluke o zatvaranju Medrese u Pojskama. Osuđen je, s grupom mješšana, na 8 godina lišavanja slobode s prinudnim radom i 4 godine gubitka političkih i pojedinih građanskih prava. Cjelokupni period svog tamnovanja proveo je u KPD-u Zenica. Zbog primjernog ponašanja kazna mu je smanjena na 6 godina te je na slobodu izašao 26.2.1953. godine. O njegovom životu i radu vidi: Šošić, Dževdet (2015). *Islamska pedagoška misao i praksa Derviš-ef. Spahića*, Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.

⁴ Hafiz Mahmud-ef. Traljić (1918-2002) je jedan od najsnažnijih ulemanskih likova tradicionalne BiH u drugoj polovini XX stoljeća. U aprilu 1947. godine komunističke vlasti su ga, kao "Mladog muslimana", sekretara *El-Hidaje*, pritvorile i osudile na deset godina zatvora uz prisilni rad, zajedno s još devet bošnjačkih intelektualaca, na čijem čelu je bio Kasim-ef. Dobrača. Početak izdržavanja kazne mu je bio 2.6.1947. godine. U zatvoru u Zenici hafiz Traljiće proveo devet godina i osam mjeseci u vrlo teškim uvjetima česte izolacije, samice, staklare i drugih fizičkih i psihičkih mučenja. Izašao je na slobodu početkom 1957. godine. O njegovom životu i radu vidi: Dautović, Ferid (2009). *Hafiz Mahmud Traljić – Život i djelo*, Sarajevo: El-Kalem.

⁵ Za hafiza Hamid-ef. Muftića (1888-1970) hafiz Budimlija kaže (2004:38) da je rodom iz Brčkog, službovao je u Žepču, Banjoj Luci, Brčkom i Zenici gdje je i preselio na ahiret. Jedan je od učesnika Sveislamskog kongresa u Kudusi-šerifu 1931. godine, a bio je i veliki prijatelj

rah. Šekiba Arslana, koji se spominje u njegovoj knjizi *Zašto su muslimani nazadovali a drugi napredovali*. I on je u istom zeničkom zatvoru izdržavao kaznu zbog pripadnosti "Mladim muslimanima". Gospodin Ibrahim Efendić, bosanskohercegovački ambasador u više stranih zemalja, sjeća se da je sa hafizom Hamid-efendijom išao u posjetu velečasnom Milivoju Čekadi (umro 1961), koji je bio prvi župnik novoutemeljene župe sv. Josipa Radnika u Gornjoj Zenici, a koji je zajedno sa hafizom Hamid-ef. bio u zeničkom zatvoru. M. Čekada je osuđen na kaznu zatvora u trajanju 6 godina (od 28.11.1946. do 28.11.1952. god.) Za vrijeme njegovog odsustva mijenjao ga je velečasni Zvonimir Rajić. Ovaj period je orijentaciono važan i kao podatak u koje vrijeme je hafiz Hamid-ef. bio u zeničkom zatvoru jer o tome nemamo preciznih podataka. O hafizu Hamid-ef. Muftiću vidi više u: Fazlić, Fadil (2006). *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, 252.; Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 354.; Arslan, Emir Šekib (2001). *Zašto su muslimani nazadovali a drugi napredovali* (preveli Šaćir Sikirić i Muhamed Pašić), Sarajevo: Viskoki saudijski komitet za pomoć BiH, 56-60.

⁶ Omer-ef. Nakičević (1927-) je uhapšen 14.4.1949. u tuzlanskoj grupi "Mladih muslimana". U toj grupi je i osuđen, zajedno s osam drugih, pod optužbom da je bio "vođa grupe zatim njen organizator i povjerenik za srez loparski, a kasnije djelovao kao student Beogradskog univerziteta"... Osuđen je na 20 godina zatvora i 5 godina gubitka građanskih prava. Pušten je nakon 10 godina provedenih uglavnom u zeničkom zatvoru. O njegovom životu i njegovom

autobiografskom djelu: Nakičević, Omer (2017). *U vrtlogu vremena*, Sarajevo: Centar za napredne studije, 168-215.

⁷ Omer-ef. Okanović (1913-1985) je uhapšen u istoj grupi s Omer-ef. Nakičevićem, pod optužbom da je bio organizator aktivnosti "Mladih muslimana" "na sektoru Poljica i Priluka, a osim toga je skupljao podatke o članovima Partije, SKOJ-a i AFŽ-a." Osuđen je, kao i O. Nakičević, na 20 godina zatvora i 5 godina gubitka građanskih prava. Kaznu je izdržavao u KPD Zenica. Pušten je nakon (najvjerovatnije oko) 8 godina jer već u augustu 1958. zasniva radni odnos.

⁸ Jaliman, S. Marić, S. Spahić, R. (2008) *Kazneno popravni dom Zenica*, Zenica: Udruženje penologa F BiH, 79.

⁹ Kasim-ef. Mašić (1919-2001) izdržavao je kaznu sa Budimlijom u istom zatvoru. Zato što se, između ostalog, pridružio Handžar diviziji u junu 1943. i ostao u njenim redovima do svog zatočeništva 1945. Osuđen je na zatvor sa prinudnim radom na period od 13 godina i gubitak političkih i određenih građanskih prava na period 7 godina. U zatvor su mu uračunati dani koje je već proveo u pritvoru od 10. jula 1945. do dana presude. U zatvoru je ostao svih 13 godina. Vidi više u: Omerdić, Muharem (2001). "Kasim-efendija Mašić 20.12.1919.-03.02.2001.", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, LXIII, 1-2, 75-82.

¹⁰ Hafiz Fadil-ef. Fazlić (1951-2012) na ahiret je preselio u Lukavcu nedugo nakon što je, na tribini u džamiji Lukavac Grad, održao predavanje o temi "Dobitnici i gubitnici u sadašnjosti i budućnosti". U prepunom haremu Begove džamije u Sarajevu, dana 28.3.2012. godine, dženaza-namaz hafizu Fazliću, predvodio je njegov sin Muamer-ef. Fazlić. Pokopan je u haremu Ferhadije džamije.

posljednjih 150 godina. Tu on, smještajući događaj u 1953. godinu, navodi da su cijeli Mushaf, u zatvorskim ćelijama, prepisali: Derviš-efendija Spahić, Omer-efendija Okanović i Mustafa-efendija Mujagić¹¹, te da su, nakon toga, prepis pregledali hafiz Mahmut Traljić, hafiz Abdulah Budimlija i hafiz Hamid Muftić.” Hafiz Fazlić napominje da taj prijepis (jedan primjerak) Kur’ana nije sačuvan.

Hafiz Budimlija (2004:81) spominje dva primjerka. On kaže da je jedan takav Mushaf napisao i Derviš-ef. Spahić, muderis iz Pojski kod Zenice, svojom rukom, bez hareketa (vokalizacije), pa su ga hareklejisali hfz. Mahmud-ef. Traljić i on. Hafiz napominje da su, koliko je njemu poznato, jedan Mushaf napisali Mustafa-ef. Mujagić, imam od Cazina, i Omer-ef. Okanović, imam iz Poljica kod Tuzle.

Međutim, Dževdet-ef. Šošić¹², u svojoj knjizi o Derviš-ef. Spahiću (2015:51-52), prenoseći dio koji je sam hafiz Traljić objavio u *Šebi Arusu* iz 1993. godine, citira sljedeće:

Bili su nam oduzeti Kur’ani i druge vjerske knjige. Jednog dana bio

je pozvan Ante Artner¹³, trapist iz Banja Luke, da nešto sprema i čisti na tavanu iznad uprave zatvora. Kad se vratio u sobu, a bio je u sobi dolje i Derviš-ef., rekao je da je našao i donio u sobu nešto na arapskom jeziku, ali ne zna šta je. Kad su Omer-ef. Okanović i Derviš-ef. pregledali ono što je Artner donio, ustanovili su da je to kompletan Kur’an veličine 1,5 × 1 cm. U istoj sobi je bio i hercegovački franjevački provincijal Didak¹⁴ Burić¹⁵, koji je imao naočale velike dioptrije. Okanović ga je zamolio da mu svaki dan pozajmi naočale po jedan sat, kako bi on mogao sebi prepisivati Kur’an. Burić mu je udovoljio želji i Omer-ef. je za mjesec dana prepisao cijeli Kur’an u dva veća notesa. Kada je Omer-ef. završio prepisivanje, onda je Derviš-ef. iz njegova primjerka prepisao sebi Kur’an. Kasnije je i Mustafa-ef. Mujagić, imam iz okoline Bihaća, prepisao sebi Kur’an. I sa ta tri primjerka služili smo se svi, koji smo bili zajedno u sobama. Kad je koji od vlasnika ovih Kur’ana polazio kući, Kur’an je ostavljao drugome i tako redom. Ne znam je li koji od ovih Kur’ana sačuvan.

Na povratku u Sarajevo, s jedne hafiske dove u Srebreniku¹⁶, u aprilu 2015. godine, prolazeći kroz Živinice sa doktorom Mustafom Hasanijem¹⁷ i još nekim profesorima Fakulteta islamskih nauka, doktor Omer-ef. Nakičević se sjetio da ima obavezu porodici Okanović iz Poljica uručiti neki emanet. Doktor Hasani je spomenuo da poznaje Zijada Okanovića, vjeroučitelja iz Poljica koji trenutno živi i radi u Sarajevu. Tako je dogovoreno da emanet preuzme profesor Zijad Okanović, sarajevski vjeroučitelj.¹⁸

Emanet je bio *notes džepnog formata*. Jedan od ona dva (ili možda tri) veća notesa, u koja je u zeničkom zatvoru 1953. godine, za mjesec dana, zatvorenik Omer-ef. Okanović prepisao cijeli Mushaf. Na to nas navodi činjenica da je doktor Nakičević taj notes predao upravo porodici Okanović. Ovo je za sada samo pretpostavka koju bi trebalo potvrditi daljim istraživanjem, u slučaju da je prepisano više od jednog primjerka.

Notes je formata 15 × 10 cm. Deset puta veći od originala s kojeg je Mushaf prepisivan. Uvezan je u tvrdi

¹¹ Mustafa-ef. Mujagić (1914-1989), svršenik bihačke medrese, za kojeg izvori koji o ovom slučaju pišu kažu da je imam iz okoline Bihaća ili imam od Cazina, i rođen je i umro u Bihaću, a službovao je na području Bihaća, Velike Kladuše, Cazina. Zajedno s još nekoliko imama s toga područja zatvoren je kao “Mladi musliman”, i odslužio je zatvorsku kaznu od 4 godine u Banjoj Luci i Zenici. (Dio podataka o njemu smo dobili od njegovog sina Ismeta iz Bihaća u razgovoru obavljenom 22.11.2022.)

¹² Dževdet-ef. Šošić je direktor Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku. Zet je Derviš-ef. Spahića. Oženio je njegovu unuku.

¹³ Ante Artner (1920-1995) je bio dugogodišnji poglavar trapističkog samostana Marija Zvijezda i župnik u Banjoj Luci. Zbog protivljenja namjerama komunističkih vlasti da samostan posve unište, osuđen je na 8 godina zatvora. Odležao je šest, od 1946. do 1952. kao kažnjenik u Zenici. Svoj samostan cijelog života nije napuštao, izuzev u dva slučaja: kad je bio nasilno odveden ili

kad je morao otići na liječenje. Njegov pronalazak malog Mushafa na tavanu se dogodio vjerovatno krajem 1952. jer ga je Okanović prepisao negdje u januaru, a Derviš-ef. od njega prepisao sebi prije nego je pušten krajem februara 1953. Postoji mogućnost i da se sve to dogodilo u 1952. godini jer hafiz Traljić ne spominje godinu. Više o Artneru vidi u: Orlovac, Anto (2020). *Dobri duh Marije Zvijezde – otac Anto Artner (1920.-1955.)*, Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija.

¹⁴ U tekstu je greškom stavljeno Viktor.

¹⁵ Didak Burić (1898-1974) je 1949. bio provincijalni vikar koji je upravljao Hercegovačkom franjevačkom provincijom. Uhapšen je te godine u Franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci i osuđen je na deset godina zatvora i dvije godine gubitka građanskih prava. Izdržao je pet godina (od 11.5.1949. do 2.5.1954.) u Mostaru, Sarajevu, Zenici i Sremskoj Mitrovici.

¹⁶ Hafiska dova je, u nedjelju, 26. aprila 2015. godine poslije podne-namaza u džamiji džemata Babunovići, MIZ Srebrenik, upriličena za prvu hafizu iz

Srebrenika, hfz. Edinu Mehuljić. Ovoj svečanosti prisustvovali su predstavnici Rijaseta IZ u BiH, Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Muftijstva tuzlanskog, Behram-begove medrese, Medžlisa IZ Srebrenik, predstavnici javnog i političkog života Srebrenika, te rodbina i prijatelji mlade hafize. Među prisutnima bio je i tadašnji dekan Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu dr. Ismet Bušatlić. Dovu je proučio njen muhafiz dr. Kenan Musić. Sa istog Fakulteta su bili prisutni i dr. Omer Nakičević i dr. Mustafa Hasani.

¹⁷ Prof. dr. Mustafa Hasani je redovni profesor na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu.

¹⁸ Zijad Okanović (1966-) je bratić Omer-ef. Okanovića. Predsjednik je Udruženja vjeroučitelja Kantona Sarajevo. Nakon završene Gazi Husrev-begove medrese (generacija 1984.) završio je Filološki fakultet u Prištini, odsjek orijentalistika. Godine 2006. upisao je postdiplomski studij na FIN-u na Odsjeku za religijsku pedagogiju. Od 1997. godine radi u prosvjeti, kao nastavnik vjeronauke u Kantonu Sarajevo.

uvez. Unutrašnje stranice su sa sasvim malom marginom od 7 mm. Tekst je pisan crnom tintom. Naknadno su, grafitnom olovkom, uneseni brojevi ajeta na početku stranica jer nisu označeni brojkama unutar teksta, nego samo tačkom u kružnici. Tako je sve do početka sure El-A'raf. (150. str.) Na početku sura su zaokruženi nazivi tih sura. Na vrhu svake desne stranice je naziv sure, a lijeve je broj džuzua. Na dnu desne strane je unesena riječ kojom započinje lijeva strana. Sadržaj stranice odgovara sadržaju u Mushafima. Prepisivan je "po sa-hifama". Na jednoj stranici je 12, 13 ili 14 reda. Notes ima ukupno 220 strana. Završava se s 5. ajetom sure Hud. Malo više od trećine Kur'ana. Prepis je razgovijetan i iz njega je bez muke moguće učiti Kur'an. Eventualne greške su ispravljane jasno. Ako nije dovoljno jasna, ispravka je ponovljena na margini. Na drugoj stranici notesa, ispod teksta, stoji suhom olovkom napisano: 19. III, četvrtak. Ta bilješka odgovara 19. martu 1953. godine. Pošto je to ista olovka kojom su naknadno ispisivani brojevi ajeta na počecima stranica, datum navjerovatnije odgovara vremenu kada je ta numeracija urađena, ali i potvrđuje da je prepis do tada bio završen.

Na praznoj stranici prije završne korice je službeni štambilj na kojem (u dva reda) piše: *Odobrava – Kult. pros. ref.* Ispod je nečitak potpis. Doktor Nakičević nam je pojasnio¹⁹ da se radi o kulturno-prosvjetnom referentu, licu koje je odobravalo svako unošenje ili iznošenje bilo čega iz zatvora. Pomogao mu je da redovno, radi učenja jezika, dobija štampu "list *Birlik* izdavan u Skoplju na turskom jeziku i list *Internacionalna politika* na njemačkom jeziku, izdavan od određenih organa u Beogradu." (Nakičević, 2017: 208) Nije se mogao

sjetiti imena tog referenta, ali mu je zahvalan na pomoći koju je pružio u tom pogledu.

Opisani notes svakako zavređuje da bude obrađen u okviru šire studije. Ovdje smo ga predstavili kako bismo ukazali na aktivnosti koje je imao hafiz Budimlija, zajedno sa svojim zatvorskim "cimerima", kako ih je zvao, u svrhu očuvanja svoje veze sa Kur'ani-kerimom.

1.2. Hafizov prepis Mushafa

Mnogo godina kasnije, hafiz Budimlija i sam prepisuje Mushaf u jednom dužem vremenskom periodu. Godine 1990. on ima prepisanih 15. džuzeva. (Budimlija, 2004: 100) Bio je prepisivanje gotovo kompletirao, a onda je došla agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i jedan broj džuzeva iz treće trećine je nestao. Hafiz je to dovršio do marta 2005. godine. Osman Kavazović (2012:306-324) svjedoči: "Pričao mi je o prepisivanju Kur'ana u vremenu po izlasku iz zatvora, te je između ostalog rekao: "...U tom teškom vremenu, Kur'an mi je bio ona nevidljiva unutarnja snaga."²⁰

O motivima svog bavljenja prepisivanjem Mushafa Hafiz piše u svom pismu upućenom rahmetli hafizu Fadil-ef. Fazliću, nakon dovršetka prepisivanja:

Što se tiče svega onoga što me je rukovodilo da napišem svojom rukom Časni Kur'an, ima više podsticaja. U početku pohađanja medrese u Foči neki udžbenici nisu nam bili dostupni, pa smo bili prisiljeni pisati ih rukom, kao što su Emsila, Bina', zbirke hadisa i sl. Neke od ovih rukopisa i danas posjedujem. Foča je bila poznata po prepisivanju djela na arapskom i turskom jeziku. Osim toga, moja nena rah. Latifa potiče iz ulemanske porodice, pa vele da je i ona prepisivala Mushafe. Kao dugogodišnji imam, hatib, muallim, pa i vaiz, mnogo sam

se služio arapskim pismom i arabicom, kojom se služim kao i latinicom. Sve me to iniciralo da i ja napišem svojom rukom Časni Kur'an (Mushaf) i eto želja mi se ispunila, tako da sam ga završio ovih dana.²¹

Riječ je o prepisu Mushafa dimenzija 21 × 15 cm. Rađen je crnim tušem. Na svakoj stranici je po petnaest reda. Tekst je Hafiz uokvirio sa tri linije. Nazive sura, s naznačenim mjestom objave i brojem ajeta koje sura ima, Hafiz je napisao u posebnim zaglavljljima (unvani) i u tu svrhu je koristio nekoliko boja. Označeni su i brojevi džuzeva. Kraj ajeta je u kupinastom obliku. Brojevi ajeta nisu stavljeni. Rukopis je čitak i jasan. Originalni rukopis prepisa Mushafa hafiza Budimlije čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Kopija je pohranjena u školskoj biblioteci Behram-begove medrese. Unutar stoji napomena: "Ova knjiga je digitalni otisak (kopija), rukom pisanog Kur'ana kojeg je napisao hafiz Abdullah Budimlija. Na osnovu Zaključka Rijasete Islamske zajednice br. 01-SM-03-1649/10 od 5. oktobra 2010. godine, odnosno 27. ševvala 1431. godine po Hidžri, originalni primjerak će se čuvati u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a kopija štampana u jednom primjerku u Behram-begovoj medresi u Tuzli. (Štampano u "El-Kalemu" – izdavačkom centru Rijasete Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1432. g. po H./2011. godine)."

Ovaj rukopis je, u svom diplomskom radu (2007. godine) na Fakultetu islamskih nauka, obradio hafiz Ahmed-ef. Huskanović naslovivši ga: "Mushaf h. hfz. Abdullah ef. Budimlije".

2. Hafizova kaligrafska djelatnost

Kada govori o kaligrafiji i prvim levhama koje je napisao, hafiz Budimlija kaže: "Ljubav prema Kur'anu opredijelila me je da se bavim kaligrafijom. U ranoj mladosti divio sam se levhama koje su krasile fočanske džamije, medrese, turbeta, kao i levhama koje je posjedovala moja porodica i familija." (Kavazović, 65)

¹⁹ Razgovor obavljen 12.10.2022. godine u Profesorovom stanu.

²⁰ Osman Kavazović je obavio razgovor s Hafizom u njegovom stanu 1. aprila 2008. godine. Vidi više u: Kavazović, O. (2012) "Životni put i sudbina hafiza Abdulaha Budimlije". U: J. Trbić, ur.,

Semberija kroz vijekove – Zbornik radova sa naučnog skupa "Baština i naslijeđe Semberije", Bijeljina: BZK Preporod, 306-324.

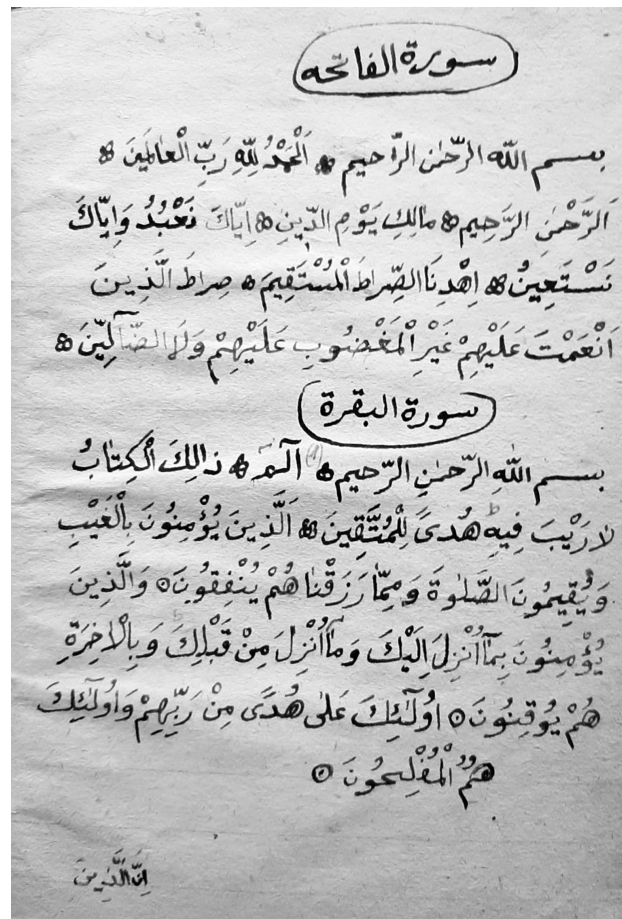
²¹ Fazlić, Fadil (2005). "Rukopis mushafa h. hfz. Budimlije", *Preporod*, XXXVI, 18/812, 29.

Dolaskom na školovanje u Sarajevo započinje njegova istinska ljubav prema kaligrafiji, te u Šeheru piše prve levhe, zatim protokom vremena razvija, usavršava i njeguje svoj stil u ovoj vrsti umjetnosti.

Na brojnim mjestima u Hafizovoj autobiografskoj knjizi *Moja sjećanja* on spominje kako je izrađivao levhe koje je poklanjao ili pripremao za javne izložbe prilikom njegovog boravka u Tuzli. Jednu takvu levhu uradio je za prostorije Tuzlanskog muftijstva na traženje rahmetli Besim-ef. Čanića²², u decembru mjesecu 1992. godine.; rahmetli Salki Bukvareviću²³ je poklonio (u februaru 1994.) tri levhe za njihove prostorije; jednu je poklonio Hasetu Tiriću²⁴ u martu iste godine; Seadu Seljubcu 5.12.2006. godine²⁵, itd.

Negdje od mjeseca juna 1993. godine je intenzivno, u saradnji sa rahmetli profesorom Fuadom Kasumovićem²⁶, pripremao levhe za buduće izložbe. Kasumović bi tada izlagao i svoje radove koji bi bili u duhu sadržaja izloženih levhi. Levhe su rađene u duhu Kur'ani-kerima. Kasumović mu je donosio materijale na kojima je radio – paus, tuš, i drugo,

a Adil-ef. Pezerović²⁷ je obezbijedio potrebno platno – bijelu, zelenu i crnu svilu. Pripremanje kataloga i još neke poslove na sebe je preuzeo MOS. Oblici kaligrafskog sadržaja ispisanih ajeta na levhama su bili različiti: lampa, kubura, ibrik, i sl. zavisno od sadržaja. U cilju što uspješnije organizacije buduće izložbe Hafiz je za katalog napisao tekst o kaligrafskoj umjetnosti uz obrazloženje svrhe takvih izložbi. Priložena je i Hafizova kratka biografija. Izložba bi se trebala zvati “Nur” (Svjetlo). Do devetog mjeseca 1993. već je imao urađenu 21 levhu. Uz svaku levhu je urađen i prijevod sadržaja. Besim-ef. je apelovao na

glavne imame medžlisa Muftijstva tuzlanskog da prihvate sponzorstvo kako bi se izložba mogla lakše organizirati. Konačno je, u mjesecu

²² Besim-ef. Čanić (1964-2006) je, po povratku sa studija na prestižnom islamskom univerzitetu El-Azher u Kairu, 1990, jedno kratko vrijeme radio u Bijeljini, kao vjersko-prosvjetni referent Odbora IZ-e i imam džamije Mehmed Vahidi-paše (kasnije poznate kao mesdžid u mahali Pašine Bašče). Hafiz Budimlija ga se sjeća (2004:101) kao izuzetno zaslužnog za organiziranje i ugled stranke SDA u Bijeljini. Kada je odlaskom iz Bijeljine u Konjic, u decembru mjesecu 1990. umrla hanuma Besim-ef. (Samira Ibrahim), hafiz Budimlija joj je, u Raincima, iza džume, klanjao dženazu, a 12.6.1992. ga je šerijatski vjenčao sa novom hanumom Sevlidom iz Doboja. (2004:123) Vidi: Behram-begova medresa (2016). *Monografija*, Tuzla:345.

²³ Salko Bukvarević (1967-2020) je hafizu Budimliji bio posebno drag, kao mladi i perspektivni aktivista, a posebno kao jedan od organizatora otpora protiv agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu na području sjeveroistočne Bosne. Često su se družili u vrijeme trajanja agresije na našu domovinu a i nakon toga.

²⁴ Hase Tirić, predratni predsjednik MOS-a za Bijeljenu, a kasnije komandant specijalne jedinice ARBiH “Crni labudovi” i nosilac ratnog priznanja “Zlatni ljiljan”, Hafizu je bio posebno drag. U svojim *Sjećanjima* na više mjesta za njega kaže “naš Hase”. Hase mu se javljao redovno čak i iz posebno složenih situacija, s Igmana, npr. u aprilu 1993. (2004:168) a Hafiz je koristio svaku priliku da se vide (u Fojnici oktobra 1994; na iftarima u prostorijama tuzlanskog obdaništa “Sunčica”, u ramazanu te godine, itd.)

²⁵ Na poleđini levhe urađene u obliku kubure, sa sadržajem Bismille, Hafiz je napisao: “U znak osobite pažnje! Mom poštovanom i dragom dostu prof. mr. Sead ef. Seljubcu poklanjam ovaj moj kal. rad. Tuzla, 5-12-2006. g. Hfz. A. Budimlija”. Ova levha ima svoju priču. Prilikom pripremanja građe za doktorat, boravio sam, zahvaljujući dr. Enesu Kariću, u mjesecu martu 2003. godine u Istanbulu i bio gost Istraživačkog centra za islamsku historiju, umjetnost i kulturu (IRCICA). Želeći se zahvaliti

tadašnjem generalnom direktoru IRCICA prof. dr. Ekmeleddinu Ihsanogluu, poklonio sam mu istu levhu koju je za mene Hafiz uradio ranije. Kada sam, nekoliko godina kasnije, Hafizu ispričao gdje je stigla njegova levha, odmah mi je uradio drugu. Istu onakvu.

²⁶ Umjetnik, akademski slikar Fuad Kasumović (1950-2019), rođen je u Tuzli 1950. godine. Akademiju likovnih umjetnosti završio je u Sarajevu 1977., a u svojoj bogatoj umjetničkoj karijeri svoje radove je izlagao širom BiH i inostranstva, među kojima su i poznate likovne kolonije u Počitelju, Srebreniku i Breškama. U toku svog života bavio se također i dizajnom te scenografijom i slikanjem na svili. Rado je pristao da s Hafizom bude suorganizator zajedničke izložbe radova, 1994. i 1995. godine.

²⁷ Adil-ef. Pezerović (1949-) je bio dugogodišnji tuzlanski imam (Jalske džamije) i predsjednik Regionalnog odbora HO ‘Merhamet’ Tuzla. Pomagao je Hafizu posebno u ratno vrijeme da lakše preživljava svoje muhadžirske dane. Trenutno je u penziji.

novembru 1994. godine, organizirana dugo očekivana izložba. Hafiz o njoj kaže da je to za njega bio izuzetan događaj kojeg je dugo očekivao a i, kako kaže, dugo se za njega pripremao. To je bio, kako on veli, “događaj i za Tuzlu, što je pokazala velika posjeta, iako pod granatama, a i to što su je

posjetile najjemenitnije ličnosti u gradu. Izložba je ostavila vanredan utisak, što se vidi iz knjige utisaka.” (2004:208) S akademskim slikarom prof. Fuadom Kasumovićem Hafiz je autor “...dvije izložbe²⁸ ‘Nur’ i ‘Ezzudžadže’ u Galeriji portreta u Tuzli 1994. i 1995.” (Kavazović, 2012: 66)

Danas njegove levhe krase mnoge kuće, stanove, mesdžide, džamije, prostorije naših institucija, što ukazuje na Hafizovu duhovnu snagu koja se obnavljala i povećavala sa svakim njegovim kontaktom sa svetim harfom. U bilo kojoj formi. (Rahmet mu duši.)

²⁸ U svojim kaligrafskim radovima dr. Mersada-Nurudina Agović (1970-) pokazuje da je učenica hafiza Budimlije. Pred njim 2000. godine usavršava umijeće pisanja arapske

kaligrafije rukopisom “sulus” i “kufi”. Prvu samostalnu izložbu levhi imala je 2001. godine. Od tada je imala mnogo samostalnih i kolektivnih izložbi u zemlji i inostranstvu (Bosna i

Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Makedonija). I na postdiplomskom studiju se opredijelila za izborni predmet “Kaligrafija u grafici” kod prof. dr. Fehima Huskovića.

Literatura

- Arslan, Emir Šekib (2001). *Zašto su muslimani nazadovali a drugi napredovali* (preveli Šaćir Sikirić i Muhamed Pašić). Sarajevo: Visoki saudijski komitet za pomoć BiH.
- Behram-begova medresa (2016). *Mono-grafija*, Tuzla.
- Budimlija, Abdulah (2004). *Moja sjećanja*, Sarajevo: BZK Preporod BiH.
- Dautović, Ferid (2009). *Hafiz Mahmud Traljić – Život i djelo*, Sarajevo: El-Kalem.
- Fazlić, Fadil (2005). “Rukopis mushafa h. hfz. Budimlije”, *Preporod*, XXXVI, 18/812, 29.
- Fazlić, Fadil (2006). *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem.
- Jaliman, S. Marić, S. Spahić, R. (2008). *Kazneno popravni dom Zenica*, Zenica: Udruženje penologa F BiH.
- Kavazović, O. (2012). “Životni put i sudbina hafiza Abdulaha Budimlije”. U: J. Trbić, ur., *Semberija kroz vijekove – Zbornik radova sa naučnog skupa “Baština i naslijeđe Semberije”*, Bijeljina: BZK Preporod, 306-324.
- Ključanin, Zilhad (1991). *Mladi muslimani – razgovori sa članovima*, Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
- Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Nakičević, Omer (2017). *U vrtlogu vremena*, Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Omerdić, Muharem (2001). “Kasim-efendija Mašić 20.12.1919.-03.02.2001.”, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, LXIII, 1-2, 75-82.
- Orlovac, Anto (2020). *Dobri dub Marije Zvijezde – otac Anto Artner (1920.-1955.)*. Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija.
- Šošić, Dževdet (2015). *Islamska pedagoška misao i praksa Derviš-ef. Spahića*, Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.
- Trhulj, Sead (1992). *Mladi muslimani*, Zagreb: Globus.

الموجز

حب الحافظ عبد الله بوديمليا للحرف

سعاد سيليباتس

يولي الكاتب في هذا المقال اهتماما خاصا بتعلق الحافظ عبد الله بوديمليا بالحرف. وفي مقدمة المقال يلتفت الكاتب إلى نشأة هذه الرابطة الوثيقة، انطلاقا من التربية المنزلية ومرورا بالتعليم المدرسي. ثم يشير المقال في نقطتين إلى عدة أمثلة ملموسة عن حب الحافظ للحرف. يعالج المقال بشكل خاص الفترة التي أمضاها الحافظ في السجن ومشاركته في نسخ المصحف الشريف في ظروف السجن القاسية، ثم نسخه للمصحف الشريف بمفرده قبل العدوان على البوسنة والهرسك وبعده، عندما كان موظفا في بيلينا، ثم مهاجرا في توزلا. ويشير الكاتب في الجزء الثاني من المقال إلى حرص الحافظ على إرسال رسالة إضافية للمسلمين من خلال التعبير بالخط بأسلوب فني، مفادها ضرورة الاعتناء بالخط القرآني.

الكلمات الرئيسية: الحب، المصحف، الحرف، حسن الخط.

Summary

HAFIZ ABDULAH BUDIMLIJA'S LOVE FOR LETTERS (HURUF)

Sead Seljubac

The author here focuses on hafiz Abdulah Budimlia's affiliation with harf (letter). The introduction part presents the origin of this affiliation in his early childhood through his upbringing at home and later through his education. Further in two sub-sections of the article he presents a number of articulations of hafiz's affection for huruf (letters). In a separate section, he relates about hafiz's time in prison where he took part in making a copy of the Qur'an in difficult conditions and of his own manuscript of the Qur'an written before and after the aggression on Bosnia and Herzegovina, during his service in Bijeljina and later as muhajir in Tuzla. A sample of Mushaf manuscript recovered from Zenica prison is also presented here. In the second part of the article the author points out hafiz's efforts in sending an additional message to the Muslims, through his calligraphy, in an artistic manner, reminding them of the significance of preserving the reverence towards the letters of the Quran –e- Kareem.

Keywords: love, Mushaf, harf, calligraphy